

Kreowanie przestrzeni dla wszystkich - Monika Krajewska, Ewa Sobczuk

Wstęp

Niepełnosprawność jest czynnikiem utrudniającym osobom z niepełnosprawnością funkcjonowanie i pełnienie ról społecznych, choć nie pozbawia ich prawa samostanowienia. Osoby te posiadają potencjał, który wzmacniany stanowi ważną część kapitału ludzkiego i społecznego. Wyrównywanie szans osób niepełnosprawnych w różnych obszarach życia wynika więc z uznania ich praw, ale także z odpowiedzialnego zarządzania tym kapitałem. Działania na rzecz osób niepełnosprawnych stanowią element polityki społecznej, obejmującej działania na rzecz całego społeczeństwa, w tym grup zagrożonych wykluczeniem społecznym, przy czym obecnie podkreśla się również problem nakładania się czynników wykluczenia (Kijak, Podgórska-Jachnik, Stec, 2020).

W definicjach wykluczenia społecznego zwraca się uwagę na niemożność pełnego uczestnictwa w życiu społecznym, brak dostępu do praw społecznych, a także na problem z dostępem do zasobów, dóbr publicznych, instytucji i systemów społecznych. Czynnikiem ryzyka, w perspektywie jednostkowej, zwiększającym prawdopodobieństwo bycia marginalizowanym czy wykluczonym mogą być określone cechy osoby, takie jak płeć, wiek, poziom wykształcenia. Z drugiej strony może to być brak zasobów, wynikający ze sprawności ograniczonej w jakimś obszarze funkcjonowania (Brzezińska, Kaczan, Smoczyńska, red., 2010, s. 11). Narzuca to konieczność poszukiwania rozwiązań o charakterze kompleksowym, zintegrowanym, ponad-

sektorowym (Czechowski, Wilmowska-Pietruszyńska, 2019)., a także - jak podkreślono w narodowej Strategii na rzecz Osób z Niepełnośprawnościami 2021–2030 - „*przełamującym dotychczasowe schematy*”. Zapewnienie dostępności do przestrzeni publicznej dla osób ze szczególnymi potrzebami w tym osób niepełnosprawnych to nie tylko wyraz zmian zachodzących w świadomości społeczeństw i coraz powszechniejszy standard w myśleniu o przestrzeni publicznej, ale też obowiązek ustawowy zapewnienia dostępności przez stosowanie zasad uniwersalnego projektowania.

Interdyscyplinarność pojęcia niepełnosprawności

Niepełnosprawność jest złożonym zjawiskiem, którego poznaniem zajmują się różne nauki: pedagogika, psychologia, socjologia, medycyna, nauki społeczne. Każda z tych dziedzin przyjmuje odrębne definicje niepełnosprawności, konstruując je z uwzględnieniem własnych potrzeb badawczych. Jako zjawisko społeczne niepełnosprawność jest również przedmiotem zainteresowania nauk prawnych, które generalnie zajmują się regulowaniem różnorodnych stosunków społecznych. Z tego punktu widzenia niepełnosprawność jest postrzegana jako określona sytuacja społeczna, z której zaistnieniem wiąże się status prawny. Ów status prawny obejmuje katalog uprawnień osób z niepełnosprawnością oraz obowiązków innych podmiotów względem tych osób, których realizacja ma na celu niwelowanie negatywnych skutków tej sytuacji społecznej, jaką jest niepełnosprawność (Paluszkiewicz, 2015, s. 77-78). Ta interdyscyplinarność i wielowymiarowość pojęcia niepełnosprawności ma niezwykle istotne znaczenie w prawie powszechnie obowiązującym bowiem dotyczy człowieka, jego poczucia godności, akceptacji i empatii wyrażanych przez społeczeństwo, ale także odczuwanych

i realizowanych w życiu osobistym, zawodowym i publicznym (Giełda, brw, s. 17-18).

Szeroki zakres pojęciowy terminu niepełnosprawność, używanego w wielu kontekstach, określono w art. 1 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ, gdzie przez osobę niepełnosprawną rozumie się *„osoby mające długotrwale naruszoną sprawność fizyczną, umysłową, intelektualną lub w zakresie zmysłów, co może w oddziaływaniu z różnymi barierami utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami”*. Punkt e) preambuły powyższej Konwencji wskazuje, że niepełnosprawność *„jest pojęciem ewoluującym i że niepełnosprawność wynika z interakcji między osobami z dysfunkcjami a barierami wynikającymi z postaw ludzkich i środowiskowych, które utrudniają tym osobom pełny i skuteczny udział w życiu społeczeństwa, na zasadzie równości z innymi osobami”*. Tak zdefiniowane pojęcie niepełnosprawności uwzględnia ograniczenia osoby w kontekście występujących w przestrzeni i środowisku barier, które ograniczają tym osobom możliwości działania i uczestnictwa.

W dniu 19 lipca 2019 r. do polskiego porządku prawnego weszła nowa, przełomowa ustawa, o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami. Stworzyła ona nowe ramy prawno-organizacyjne do urzeczywistnienia idei dostępności w Polsce m.in. poprzez wprowadzenie i zdefiniowanie pojęcia *„osoby ze szczególnymi potrzebami”*. W ustawie *„osoba ze szczególnymi potrzebami”* to osoba *„która ze względu na swoje cechy zewnętrzne lub wewnętrzne, albo ze względu na okoliczności, w których się znajduje, musi podjąć dodatkowe działania lub zastosować dodatkowe środki w celu przezwyciężenia bariery, aby uczestniczyć w różnych sferach życia na*

zasadzie równości z innymi osobami” (Dz.U. 2019 poz. 1696, tj. Dz.U. z 2022 r., poz. 2240; art. 2, pkt. 3). Zgodnie z założeniami ustawy, każdy człowiek na przestrzeni swojego życia może mieć szczególne potrzeby, może być to związane z wiekiem (osoby starsze) czy z trwale lub czasowo naruszoną sprawnością w zakresie mobilności czy percepcji (osoby z niepełnosprawnością). Ustawowa definicja zawiera więc trzy elementy, które charakteryzują współczesne podejście do pojęcia osoby ze szczególnymi potrzebami. Po pierwsze, grono osób objętych pojęciem jest możliwie najszersze. Po drugie, wskazuje się konieczność podjęcia działań i zastosowania środków kompensujących ograniczenia poprzez zastosowanie specjalistycznego sprzętu. Po trzecie, wskazuje się jako cel niwelowanie barier środowiskowych, co umożliwi osobom ze szczególnymi potrzebami równe z innymi osobami uczestnictwo w różnych sferach życia.

Barierzy środowiskowe

W naukach społecznych niepełnosprawność postrzegana jest jako dynamiczny proces, gdzie ważną rolę, obok ograniczeń wynikających z fizycznych uszkodzeń organizmu, odgrywają czynniki, do których zalicza się indywidualne cechy jednostki z niepełnosprawnością, a także warunki środowiska, w jakim ona funkcjonuje (cyt. za Szulc, 2021, s. 52). Tym, co poniekąd wpisane jest w definicję niepełnosprawności są bariery towarzyszące codziennemu funkcjonowaniu osób z niepełnosprawnością. Współczesne definicje jednoznacznie postrzegają i wiążą ograniczenia osób ze szczególnymi potrzebami z barierami środowiskowymi. Należy jednak pamiętać, że osoby z niepełnosprawnością nie są jednorodną zbiorowością nie tylko ze względu na zróżnicowanie, jakim charakteryzuje się społeczeństwo w ogóle, lecz także ze względu na zróżnicowanie rodzaju i charakteru

stopnia zaburzenia funkcji organizmu. Tak więc na typowe cechy różnicujące ludzi między sobą nakładają się także cechy szczególne, związane z doświadczaną niepełnosprawnością. Zróżnicowanie grupy osób ze szczególnymi potrzebami warunkuje różny charakter barier środowiskowych, a więc i różny jest charakter tych barier. Bariery można klasyfikować na dwa sposoby, ze względu na charakter dysfunkcji wynikających z nich szczególnych potrzeb oraz ze względu na charakter samych barier w stosunku do różnych potrzeb (Szymgin, 2022, s 21). Klasyfikację barier ze względu na charakter dysfunkcji autor zawęził do kilku grup najpowszechniej występujących ograniczeń i na podstawie literatury wyróżnił:

- bariery dla osób z ograniczoną mobilnością – ograniczające dostępność osobom z dysfunkcjami ruchu spowodowanymi chorobami, urazami oraz osobom starszym, kobietom w ciąży, osobom z małymi dziećmi itd.;
- bariery dla osób z ograniczeniem widzenia – ograniczające dostępność osobom niewidomym, słabowidzącym, głuchoniewidomym, starszym;
- bariery dla osób z ograniczeniem słyszenia – ograniczające dostępność osobom głuchym, niesłyszącym, głuchoniewidomym, słabosłyszącym, niedosłyszącym;
- bariery dla osób z ograniczeniem rozumienia – ograniczające dostępność osobom z niepełnosprawnością intelektualną, chorującym psychicznie, osobom o ograniczonych możliwościach poznawczych.

W ustawie z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami bariery sklasyfikowano w następujący sposób:

- bariery architektoniczne;
- bariery cyfrowe;
- bariery informacyjno-komunikacyjne.

Dostępność architektoniczna, jest to zbiór wszystkich elementów tworzących dane miejsce lub przestrzeń, które mają bezpośredni wpływ na łatwość, z jaką dana osoba może się w niej poruszać. Im bardziej dana przestrzeń jest przyjazna dla najbardziej wymagającego użytkownika, jaką jest osoba z niepełnosprawnością, tym bardziej jest przyjazna i postrzegana jako wygodna i intuicyjna dla każdego (Kowalski; Mikołajczyk; Zimny, 2019).

Do obowiązków wynikających z ustawy w zakresie dostępności architektonicznej należy:

- zapewnienie wolnych od barier poziomych i pionowych przestrzeni komunikacyjnych budynków;
- instalacja urządzeń lub zastosowanie środków technicznych i rozwiązań architektonicznych w budynku, które umożliwiają dostęp do wszystkich pomieszczeń, z wyłączeniem pomieszczeń technicznych;
- zapewnienie informacji na temat rozkładu pomieszczeń w budynku, co najmniej w sposób wizualny i dotykowy lub głosowy;
- zapewnienie wstępu do budynku osobie korzystającej z psa asystującego;
- zapewnienie osobom ze szczególnymi potrzebami możliwości ewakuacji lub ich uratowania w inny sposób.

Dostępność cyfrowa - zasady zapewniania dostępności cyfrowej reguluje ustawa o dostępności cyfrowej z dnia 4 kwietnia 2019. Jako podstawę do zapewniania dostępności wskazuje ona wymagania określone w standardzie WCAG 2.1 .

Dostępność cyfrowa strony internetowej i aplikacji mobilnej polega na zapewnieniu ich funkcjonalności, kompatybilności, postrzegalności i zrozumiałości.

Dostępność informacyjno-komunikacyjna oznacza, że należy zapewniać osobom ze szczególnymi potrzebami co najmniej minimalne, określone w ustawie z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, wymagania zaprojektowane i wdrożone zgodnie z koncepcją uniwersalnego projektowania lub racjonalnego usprawnienia.

Do obowiązków wynikających z Ustawy w zakresie dostępności informacyjno-komunikacyjnej należy:

- obsługa z wykorzystaniem środków wspierających komunikowanie się, o których mowa w art. 3 pkt 5 ustawy z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się lub przez wykorzystanie zdalnego dostępu online do usługi tłumacza przez strony internetowe i aplikacje;
- instalacja urządzeń lub innych środków technicznych do obsługi osób słabosłyszących, w szczególności pętli indukcyjnych, systemów FM lub urządzeń opartych o inne technologie, których celem jest wspomaganie słyszenia;
- zapewnienie na stronie internetowej danego podmiotu informacji o zakresie jego działalności – w postaci elektronicznego pliku zawierającego tekst odczytywalny maszynowo, nagrania treści w polskim języku migowym oraz informacji w tekście łatwym do czytania;
- zapewnienie, na wniosek osoby ze szczególnymi potrzebami, komunikacji z podmiotem publicznym w formie określonej w tym wniosku.

Dostępność

W Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych (art. 9) zapisano, że aby zapewnić osobom niepełnosprawnym „samodzielne funkcjonowanie i pełny udział we wszystkich sferach życia”, państwa-strony podejmą działania w celu: *zapewnienia osobom niepełno-sprawnym, na zasadzie równości z innymi osobami, dostępu do środowiska fizycznego, środków transportu, informacji i komunikacji, w tym technologii i systemów informacyjno-komunikacyjnych, a także do innych urządzeń i usług, powszechnie dostępnych lub powszechnie zapewnianych, zarówno na obszarach miejskich, jak i wiejskich*”.

Wyszczególniono również działania, które mają zapewniać dostępność. Wskazano, że dotyczą one:

(a) budynków, dróg, transportu oraz innych urządzeń wewnętrznych i zewnętrznych, w tym szkół, mieszkań, instytucji zapewniających opiekę medyczną i miejsc pracy;

(b) informacji, komunikacji i innych usług, w tym usług elektronicznych i służb ratowniczych.

Ważnym aspektem dostępności jest samodzielność. Dostosowanie środowiska poprzez zlikwidowanie barier ma stworzyć warunki, które osobom ze szczególnymi potrzebami pozwolą na samodzielne uczestnictwo w określonej przestrzeni. W praktyce dostępność jest zapewniana działaniami realizowanymi w różnym czasie i w różnej formie poprzez wdrożenie zasad uniwersalnego projektowania oraz poprzez racjonalne usprawnienie. Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych ONZ jest nie tylko aktem normatywnym, ale również dokumentem edukacyjnym, który, w sposób uporządkowany

określa podstawowe wartości, prawa i kierunki rozwiązań mające wpływ na jakość życia każdej osoby niepełnosprawnej.

Konwencja definiuje pojęcie „racjonalne usprawnienie”, które oznacza konieczne i odpowiednie zmiany i dostosowania, nie nakładające nieproporcjonalnego lub nadmiernego obciążenia, jeśli jest to potrzebne w konkretnym przypadku, w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości korzystania z wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności oraz ich wykonywania na zasadzie równości z innymi osobami. Konwencja odnosi pojęcie „uniwersalne projektowanie” do projektowania produktów, środowiska, programów i usług w taki sposób, by były użyteczne dla wszystkich, w możliwie największym stopniu, bez potrzeby adaptacji lub specjalistycznego projektowania. „Uniwersalne projektowanie” nie wyklucza pomocy technicznych dla szczególnych grup osób niepełnosprawnych, jeżeli jest to potrzebne. Nowe podejście nie polega na „dopasowywaniu” osoby niepełnosprawnej do środowiska, w którym żyje, lecz na tworzeniu takich warunków otoczenia, aby mogła maksymalnie wykorzystać posiadane zdolności i zasoby, przy poszanowaniu jej suwerennych wyborów oraz prawa do samodecydowania. Podejście to osadzone jest głęboko w uniwersalnej zasadzie równości praw wszystkich ludzi.

W polskim programie rządowym Dostępność Plus, który zawiera pierwsze, kompleksowe ujęcie tematyki dostępności w Polsce określono dostępność jako „właściwość środowiska (przestrzeni fizycznej, rzeczywistości cyfrowej, systemów informacyjno-komunikacyjnych, produktów, usług), która pozwala osobom z trudnościami funkcjonalnymi (fizycznymi, poznawczymi) na korzystanie z niego na zasadzie równości z innymi. Dostępność jest dla wielu osób warunkiem

prowadzenia niezależnego życia i uczestnictwa w życiu społecznym i gospodarczym kraju, społeczności lokalnej. Zapewnienie dostępności jest zatem szerokim pojęciem, które obejmuje wszelkie działania prowadzące do zlikwidowania barier środowiska uniemożliwiających lub utrudniających osobom ze szczególnymi potrzebami uczestnictwo w różnych przejawach życia na zasadzie równości z innymi osobami.

Koncepcja uniwersalnego projektowania

Koncepcja projektowania uniwersalnego pojawiła się na gruncie architektury. Termin „projektowanie uniwersalne” został stworzony i spopularyzowany przez architekta Ronalda Mace’a w latach 90 XX wieku. Sama idea traktowania osób z niepełnosprawnością jako równoprawnych uczestników życia społecznego jest jednak wcześniejsza. Zajmował się nią między innymi Brytyjczyk Selwyn Goldsmith, pomysłodawca powszechnie stosowanych dziś obniżonych krawężników. W Polsce popularyzatorką tej tematyki była prof. Halina Skibniewska, koncentrująca swoje wysiłki na społecznej funkcji budynków mieszkalnych (cyt. za Kowalski, 2020), natomiast ideę projektowania uniwersalnego w Polsce rozwinęła prof. Ewa Kuryłowicz. Wizja Mace’a została wcielona w życie dzięki działalności powołanego w 1989 r. Centrum Projektowania Uniwersalnego (The Center for Universal Design – CUD) na Uniwersytecie Północnej Karoliny. Zrzeszeni wokół CUD architekci, projektanci produktów, inżynierowie i badacze projektów środowiskowych opracowali wytyczne, którymi należy się kierować podczas uniwersalnego projektowania produktów i środowisk. (Chimicz, Prokopiak, 2021, s. 29). The Center for Universal Design na Uniwersytecie Stanowym w Północnej Karolinie, które współtworzył Mace, definiuje projektowanie uniwersalne jako „*projektowanie produktów i środowiska w taki*

sposób, żeby były użyteczne dla wszystkich ludzi, w możliwie największym stopniu, bez potrzeby adaptacji lub specjalnego projektowania” (za: Kowalski, 2020), a opracowane wytyczne sprowadzają się do siedmiu zasadach projektowania uniwersalnego (opracowano na podstawie publikacji: Gawron, 2015, s. 138; cyt. za: Kowalski, 2020):

1. Zasada: Równość w korzystaniu

- zapewnienie takich samych zasad korzystania dla wszystkich użytkowników, w najszerszym możliwym zakresie, przy uwzględnieniu ich różnorodności;
- unikanie segregacji lub stygmatyzacji grup użytkowników,
- zapewnienie, w równym stopniu, wszystkim użytkownikom prawa do prywatności, bezpieczeństwa i ochrony;
- stosowanie wzornictwa dostosowanego do potrzeb wszystkich użytkowników.

2. Zasada: Elastyczność użytkowania

- zapewnienie wyboru między metodami użytkowania;
- uwzględnienie różnych form możliwości fizycznych np. osób prawo- i leworęcznych;
- zapewnienie użytkownikom dokładności i precyzji;
- dostosowanie działania do „tempa” użytkowników.

3. Zasada: Prostota i intuicyjne korzystanie

- zapewnienie zrozumiałego sposobu korzystania z danego rozwiązania, niezależnie od doświadczenia użytkownika, jego wiedzy, percepcji oraz znajomości języka;
- zapewnienie możliwości działania intuicyjnego;
- szeregowanie informacji w zależności od stopnia ich ważności.

4. Zasada: Czytelność informacji

- zastosowanie różnych form przekazu (obrazu, słowa, dotyku) eliminując nadmiar informacji;
- zapewnienie czytelności informacji poprzez odpowiednia wielkość, kontrast i formowanie znaków wizualnych,
- zapewnienie właściwego poziomu słyszalności komunikatów dźwiękowych na tle odgłosów otoczenia;
- zapewnienie zgodność pomiędzy różnymi zastosowanymi technikami tak by umożliwić korzystania osobom mającym różne ograniczenia poznawcze np. jednocześnie osobom niewidomym i głuchym.

5. Zasada: Tolerancja na błędy

- minimalizowanie zagrożeń i negatywnych skutków przypadkowych błędów podczas użytkowania rozwiązań technicznych i przestrzennych;
- wprowadzenie czytelnych ostrzeżeń o zagrożeniach podczas użytkowania;
- identyfikacja potencjalnych zagrożeń wynikających z niewłaściwego użycia.

6. Zasada: Ograniczenie wysiłku fizycznego

- zapewnienie takich rozwiązań, które nie powodują nadmiernego wysiłku fizycznego podczas użytkowania;
- umożliwienie zachowania, podczas użytkowania, naturalnej pozycji ciała;
- ograniczenie konieczność powtarzania czynności podczas użytkowania.

7. Zasada: Rozmiar i parametry przestrzeni umożliwiające dostęp i użycie

- zapewnienie odpowiedniej przestrzeni dla wykonywania danego działania z uwzględnieniem możliwości funkcjo-

nalnych człowieka, w tym ograniczeń w mobilności i percepcji oraz pozycji ciała;

- w tym:
 - zapewnienie pole widzenia w tym dla osób na wózkach;
 - uwzględnienie warunków ergonomii dłoni dla konstruowania uchwytów i elementów sterowania urządzeniami;
 - zapewnienie odpowiedniej przestrzeni do korzystania z rozwiązań przez użytkowników korzystających z osobistych urządzeń wspomagających mobilność lub percepcję lub korzystanie z pomocy osobistej (opiekuna, asystenta), np. szerokie przejścia na bramkach w metrze, odpowiedniej wielkości przestrzeni w łazienkach i w pomieszczeniach mieszkalnych, urządzenia i meble umieszczone na różnych wysokościach.

Charakterystyczne cechy uniwersalnego projektowania

Rozwiązania przestrzenne zgodne z zasadą projektowania uniwersalnego przewidują, iż podstawowe działania będą z założenia odpowiadały potrzebom wszystkich użytkowników i nie będą wymagały specjalnych rozwiązań. Projektowanie jest zatem pojmowane jako wspólny termin na określenie wszystkich działań, które dotyczą kształtowania otoczenia.

Można wyróżnić kilka charakterystycznych cech tzw. projektowania dla wszystkich (Rzepecki, 2023):

- rozwiązania nie są tworzone wyłącznie z myślą o ograniczonej grupie adresatów, mają one być dostosowane do potrzeb wszystkich potencjalnych użytkowników i użytkowniczek;

- produkty i obiekty stworzone zgodnie ze standardami projektowania uniwersalnego nie wymagają adaptowania ani wprowadzania dodatkowych rozwiązań dla osób z grup narażonych na wykluczenie np. wejście do budynku bezpośrednio z chodnika, pozbawione stopni, rozwiązanie to nie wymaga zbudowania np. dodatkowego podjazdu dla osób poruszających się na wózkach;
- produkty zaprojektowane uniwersalnie nie wymagają podkreślenia, że zostały zaprojektowane w specjalny sposób, dla określonej grupy są one w naturalny sposób przeznaczone dla jak najszerszej grupy użytkowników.
- projektowanie uniwersalne nie wyklucza użycia dodatkowych urządzeń wspomagających, np. wind, automatycznie otwieranych drzwi, czy innej automatyki w budynku. Projektowanie uniwersalne nie wyklucza wkomponowania pochylni lub podjazdu do wejścia do budynku, w sytuacji, kiedy nie jest możliwe uzyskanie jednolitego wejścia pozbawionego stopni. Najistotniejszą cechą jest równość dostępu i użytkowania. W tej koncepcji niedopuszczalne jest projektowanie odrębnych wejść np. dla osób poruszających się na wózkach, przejść przez pomieszczenia techniczne itp.
- projektowanie uniwersalne to nie tylko budynek - to także zastosowane w nim rozwiązania: np. informacja wizualna. Każdy aspekt wymaga rozwiązań uniwersalnych, zapewniających dostępność dla jak najszerszej grupy osób, np. w aspekcie informacji wizualnej w budynku, projekt wymaga doboru odpowiedniej czcionki, wielkości, kontrastu, a także uwzględnienia podpisów w systemie Braille'a czy innych systemów

informacyjnych (także zaprojektowanych uniwersalnie), np. infokiosków, QR-kodów itp.

Dostępność może być zapewniona głównie dzięki zastosowaniu dla nowych inwestycji uniwersalnego projektowania, którego celem jest ułatwienie życia wszystkim członkom społeczeństwa, w tym osobom z niepełnosprawnościami. Dostępność to także usuwanie istniejących barier poprzez racjonalne usprawnienia, w tym technologie kompensacyjne i asystujące.

Podsumowanie

Zasada równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami, stanowi zagadnienie horyzontalne. Przestrzeń publiczna stanowiąca dobro wspólne, celowo kształtowane przez człowieka, zgodnie ze społecznymi zasadami i wartościami, służy zaspokojeniu potrzeb wszystkich członków społeczeństwa. Dostępność jest prawem, a drogą do jej osiągnięcia jest stosowanie uniwersalnego projektowania. Uniwersalne projektowanie jest strategicznym podejściem do planowania i projektowania zarówno produktów jak i odpowiedniego otoczenia oraz usług mających na celu promowanie społeczeństwa włączającego wszystkich obywateli oraz zapewniającego im pełną równość oraz możliwość uczestnictwa.

Bibliografia

Brzezińska A.I., Kaczan R., Smoczyńska K. (red.) (2010), *Diagnoza potrzeb i modele pomocy dla osób z ograniczeniami sprawności*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR. [dostęp: 30.03.2023]. https://scholar.com.pl/pl/index.php?controller=attachment&id_attachment=30,

Chimicz D., Prokopiak A. (2021), *Koncepcja projektowania uniwersalnego w edukacji*. Szkoła Specjalna nr 1, s. 28–38.

Czechowski K., Wilmowska-Pietruszyńska A, (2019), O potrzebie rehabilitacji kompleksowej, *Niepełnosprawność – Zagadnienia, Problemy, Rozwiązania*. Nr II (19); 35-51.

Gawron G. (2015), Universal design – Projektowanie uniwersalne jako idea w dążeniu do osiągnięcia partycypacji społecznej osób niepełnosprawnych *Rocznik Nauk Społecznych*, tom 7(43) numer 1), s. 125-144;

Giełda M. (brw), *Pojęcie niepełnosprawności*, Uniwersytet Wrocławski, https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/79842/PDF/01_01_Giełda-M_Pojecie-niepelnosprawnosci.pdf, [dostęp: 04.04.2023].

Kijak R., Podgórska-Jachnik D., Stec K. (2020), *Niepełnosprawność: Wyzwania: Praca socjalna*. Wydawnictwo Difin, Warszawa;

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz.U. 2012 r, poz. 1169;

Kowalski K, (2020), O co tyle szumu? Projektowanie uniwersalne. *Formy* nr 4. <https://formy.xyz/artukul/o-co-tyle-szumu-projektowanie-universalne/> [dostęp: 07.04.2023].

Kowalski P., Mikołajczyk A, Zimny B. (2019), *Jak wdrażać Ustawę o zapewnianiu dostępności?* Poradnik przygotowany przez Spółdzielnię Socjalną FADO" na zlecenie Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej, Sfinansowano ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego. https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/86764/ustawa_o_dostepnosci_poradnik.pdf, [dostęp: 03.04. 2023].

Paluszkiewicz M. (2015), Prawne pojęcie niepełnosprawności, *Studia Prawno-Ekonomiczne*, t. XcV, s. 77–98.

Program rządowy Dostępność Plus 2018-2025, Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, 2018.

Rzepecki S. (2023), *Projektowanie uniwersalne – koncepcja i źródła wiedzy*, <https://cewis.uw.edu.pl/projektowanie-uniwersalne-koncepcja-i-zrodla-wiedzy/>, [dostęp 03 04 2023].

Szmygin B. (2022), *Dostępność architektoniczna obiektów zabytkowych dla osób ze szczególnymi potrzebami*, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej. Sfinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Strategia na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030. Uchwała nr 27 Rady Ministrów z dnia 16 lutego 2021 r. w sprawie przyjęcia dokumentu *Strategia na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030*, DzU. 2021 poz. 2018.

Szulc P. (2021), Bariery w życiu codziennym i ich wpływ na jakość życia osób z niepełnosprawnościami. *Przegląd Krytyczny* nr 3(2), s. 51–64.

Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się, DzU. 2011 Nr 209 poz. 1243, t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 20.

Ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych, Dz.U. 2019 poz. 848, tj. Dz.U. z 2023 r. poz. 82.

Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, Dz.U. 2019 poz. 1696, tj. Dz.U. z 2022 r., poz. 2240.